

Шепельова М.В.

Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

ДИНАМІКА ПОТРЕБ СТУДЕНТІВ У КРИЗОВИХ УМОВАХ

У статті представлено результати дослідження динаміки у потребах студентів з 2020/2021 (вибірка 1) по 2022/2023 (вибірка 2) навчальний рік. Порівнявши потреби студентів вибірки 1 та вибірки 2 за основними факторами із застосуванням критерію Фішера ми встановили таку динаміку потреб, що належать до Фактору «Життя у соціумі»: 1) збільшення значення потреб, що належать до категорії «Ставлення до життя» (сюди увійшло все, що стосується відчуття себе у житті – це щастя, свобода, мир, спокій, стабільність, благополуччя, задоволеність життям, безпека, визначеність, оптимізм та ін.); 2) зменшення значення потреб, що належать до категорії «Взаємодія з оточенням» (до них увійшли щирість, чесність, підтримка, повага, розуміння, довіра, доброта, справедливість, незалежність та ін.) – від 34% до 25% ($p \leq 0,05$); 3) зменшення значення потреб, що належать до категорії «Досягнення» (самореалізація, успіх, досягнення цілі, знайти себе і т.п.) – від 30% до 15% ($p \leq 0,01$). Динаміка потреб, що належать до Фактору «Життєзабезпечення» є такою: 1) збільшення значення потреби життєзабезпечення (їжа, вода, сон, повітря, тепло). Стосовно потреб, що належать до фактору «Ресурсні потреби», встановлено таку динаміку: 1) збільшення значення потреб, що належать до категорії «Джерела інформації» (сюди увійшли книги, Інтернет, інформація тощо); 2) збільшення значення потреб, що належать до категорії «Тварини» (домашні улюбленці, коти, собаки тощо). Результати дослідження свідчать про суттєвий вплив зовнішніх об'єктивно несприятливих умов на уявлення студентів про власні потреби – як актуальні, так і майбутні, що можна пояснити переходом з режиму розвитку до режиму виживання під тиском зовнішніх несприятливих умов, виникненням об'єктивної загрози втрати можливості безперешкодно отримувати необхідне базове життєзабезпечення, зростанням необхідності отримання достовірної інформації.

Ключові слова: потреби, динаміка потреб, кризові умови, студенти.

Постановка проблеми. Раптові зміни звичного способи життя, перебування тривалий час під дією складних, а часом і катастрофічних, умов, пролонгованої невизначеності стосовно близьких і віддалених наслідків, викликає зміни і в уявленнях людини про те, що їй потрібно у житті. Можливість задовольнити свої потреби, чи відчуття можливості їх задоволення у майбутньому, суттєво визначає задоволеність власним життям, створюючи відповідний емоційний фон усєї життєдіяльності. Разом з тим, здатність особистості утримувати цілісність власної мотиваційної сфери, наявність життєвої стратегії, забезпечує стійкість особистості до кризових умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У загальному значенні «криза» – це різка зміна звичайного стану речей; злам, загострення становища; гостра нестача чого-небудь [1, с. 343].

Розглянувши визначення поняття кризи, В. В. Доценко виокремлює такі її загальні характеристики:

1. Викликає порушення психологічної рівноваги, що може привести до різних форм дезадаптації:

тації: девіантна поведінка; асоціальна поведінка; нервово-психічні розлади; психосоматичні розлади; суїцидальна поведінка.

2. Виникає за наявності протиріччя між фізичними і психічними можливостями особистості й раніше сформованими формами її взаємин з оточуючими людьми й способами діяльності.

3. Характеризується відсутністю психічних ресурсів, які необхідні для подолання кризової ситуації [2, с. 75].

Отже, кризові умови ми визначаємо як раптову зміну звичних умов життя чи виникнення дефіциту, нестачі чогось необхідного для людини, що має екзогенний характер, тобто викликана зовнішніми причинами [6].

За ступенем впливу певних зовнішніх факторів В. О. Моляко виокремлює такі умови діяльності для конкретного суб'єкта:

- комфортно-стимулюючі;
- комфортні (зручні для виконання «звичайної» діяльності);
- звичні (в яких суб'єкт вже достатньо адаптувався);

- помірно несприятливі;
- несприятливі;
- складні;
- кризові (дуже складні);
- екстремальні (аварійні);
- катастрофічні [3].

Саме здатність суб'єкта досягати позитивних результатів у різних видах діяльності, коли вони ускладнені різноманітними факторами, тим більше коли їх можна вважати кризовими, аварійними, катастрофічними, В. О. Моляко [5] вважає показником психічного здоров'я.

Постановка завдання. Метою цієї публікації є виявлення динаміки потреб студентів у кризових умовах.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження складається з двох основних етапів. *На першому етапі* дослідження з метою класифікації потреб студентів у кризових умовах нами було проведено дослідження серед студентів Київського університету імені Бориса Грінченка протягом 2020/2021 навчального року. Майже весь цей рік освітній процес здійснювався у дистанційній формі, а повсякденне життя студентів супроводжувалося більш або менш суттєвими обмеженнями звичного способу життя у зв'язку з карантинними заходами, запровадженими у той період у зв'язку з поширенням COVID-19. Вибірку склали 158 студентів різних спеціальностей та років навчання. Детально результати дослідження представлені у нашій попередній публікації [4].

На другому етапі (у 2022/2023 навчальному році) ми продовжили наше дослідження серед студентів Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського (вибірку склали 102 студенти спеціальностей «Психологія» та

«Соціальна робота» різних років навчання) і співставили його результати з одержаними на першому етапі дослідження. Для порівняння результатів дослідження двох вибірок застосовувався критерій Фішера.

Досліджуваним пропонувалося дати відповідь на питання «Що мені потрібно у моєму житті?». Отримані відповіді набули подальшої обробки за допомогою контент-аналізу.

Проаналізуємо більш детально результати першого та другого етапів дослідження. За кількістю зазначених студентами потреб сформувався список із 231 позиції, який набув подальшої обробки за допомогою контент-аналізу.

Найбільш поширені відповіді серед студентів подано у таблиці 1.

Зауважимо, що освіту чи навчання серед основних потреб у вибірці 1 зазначили 19 студентів (12%); у вибірці 2 – 11 студентів (11%).

Отже, у вибірці 1 серед найбільш поширених потреб студенти зазначають: на першому місці – сім'я, рідні, близькі; на другому – здоров'я; на третьому – любов, кохання; на четвертому – друзі, дружба; на п'ятому – гроші, стабільний заробіток; на шостому – робота; на сьомому – матеріальні блага, достаток; на восьмому – підтримка, турбота; на дев'ятому – щастя; десяте місце посідає самореалізація.

Порівнявши ці результати з відповідями студентів вибірки 2, можна помітити певні зміни: потреби, що посідали 1 і 2 місце, не змінилися, це так само: 1) сім'я, рідні, близькі та 2) здоров'я. Що стосується наступних місць, то на третьому місці опинилися гроші, стабільний заробіток (у вибірці 1 ця потреба перебувала на п'ятому місці); на четвертому місці – любов, кохання, що перебували

Таблиця 1

Порівняння найбільш поширених потреб студентів вибірки 1 та вибірки 2

№ з/п	Вибірка 1 n=158			Вибірка 2 n=102		
	Потреба	Кількість осіб	%	Потреба	Кількість осіб	%
1.	сім'я, рідні та близькі	n=92	58	сім'я, рідні та близькі	n=68	66
2.	здоров'я	n=72	46	здоров'я	n=41	40
3.	любов, кохання	n=56	35	гроші, стабільний заробіток	n=37	36
4.	друзі, дружба	n=53	34	любов, кохання	n=35	34
5.	гроші, стабільний заробіток	n=51	32	робота	n=31	30
6.	робота	n=42	27	друзі, дружба	n=27	27
7.	матеріальні блага, достаток	n=29	18	мир	n=21	21
8.	підтримка, турбота	n=28	18	житло		
9.	щастя	n=26	16	подорожі	n=18	18
10.	самореалізація	n=24	15	їжа		

на 3 місці у вибірці 1; на п'ятому місці – робота, що перебувала на 6 місці у вибірці 1; на шостому – друзі, дружба (позиція цієї потреби змістилася порівняно з вибіркою 1 на дві позиції, з четвертого місця); сьоме і восьме місце посідають мир і житло, які не потрапляли до перших 10 позицій у студентів вибірки 1 (що можна пояснити поточною ситуацією у країні); дев'яте і десяте місце посідають подорожі та їжа, які також не перебували серед перших 10 позицій у студентів вибірки 1. Натомість, такі потреби, як матеріальні блага, достаток, підтримка та турбота, щастя, самореалізація посунулися на дещо нижчі позиції.

Порівняємо потреби студентів вибірки 1 і вибірки 2 за більш узагальненими категоріями, визначеними у нашій попередній публікації за допомогою контент-аналізу [4]. Він дозволив нам згрупувати потреби студентів у 22 більш загальні категорії, що позначають сфери життя, до яких належать зазначені потреби. Наведемо їх у порядку зменшення важливості для досліджуваних (від найбільш важливої до найменш важливої):

1) *близькі стосунки* – сюди увійшли такі потреби, як сім'я, рідні та близькі; любов, кохання; дружба, друзі; здоров'я та щастя близьких та ін.;

2) *ставлення до життя* – так ми назвали усе, що стосується відчуття себе у житті – це щастя, свобода, мир, спокій, стабільність, благополуччя, задоволеність життям, безпека, визначеність, оптимізм та ін.;

3) *матеріальна забезпеченість* – це такі, як гроші, стабільний зарібок, достаток, матеріальна незалежність, матеріальна мотивація, достойна оплата праці;

4) *здоров'я* – до цієї категорії окрім самого здоров'я увійшли й ті висловлювання, що стосуються його збереження – здоровий спосіб життя, правильне харчування і т.п.;

5) потреби, що реалізуються у *взаємодії з оточенням* – до них увійшли щирість, чесність, підтримка, повага, розуміння, довіра, доброта, справедливість, незалежність та ін.;

6) *дозвілля* – відпочинок, подорожі, музика, хобі, вільний час;

7) *життєзабезпечення* – їжа, вода, сон, повітря, тепло;

8) *зайнятість* – улюблена робота, справа, кар'єра;

9) *освіта* – до цієї категорії також увійшли навчання, знання, вміння, навички, ерудованість, дізнаватися більше, навчитися своїй справі;

10) *досягнення* – самореалізація, успіх, досягнення цілі, знайти себе і т.п.;

11) *особистий простір* – житло, дім, затишок, комфорт;

12) *розвиток* – сюди також увійшли робота над собою, самовизначення, постійне самовдосконалення;

13) *мотивація* – ціль, мета, сенс, натхнення, цілеспрямованість, вмотивованість, мрії, бажання;

14) *особистісні риси* – самоконтроль та дисципліна, впевненість у собі, мудрість, терпіння, сміливість тощо;

15) *суспільне життя* – спілкування, люди, цікаві знайомі, нетоксичне оточення тощо;

16) *емоції* – позитивні емоції, радість, враження, сміх, гострі почуття, настрій, задоволення тощо;

17) *джерела інформації* – книги, Інтернет, інформація;

18) *стосунки із собою* – мати власне «Я», бути собою, розуміння себе та своїх вчинків, любов до себе, внутрішній баланс, гармонія із собою, розуміння свого призначення, віра в себе тощо;

19) *довкілля* – країна, земля, природа тощо;

20) *тварини* – домашні улюбленці, коти, собаки тощо;

21) *час* – сюди також увійшли зручний розпорядок дня, баланс між роботою та відпочинком;

22) *розумові якості* – розум, порядок у голові, чистота свідомості, аналіз; інше.

За результатами дослідження у вибірці 2 додалася також категорія *«технічні пристрої»* (n=15), до якої увійшли телефон, ноутбук, навушники тощо, що можна пояснити впровадженням дистанційної форми навчання і обмежень у безпосередньому спілкуванні. Результати порівняння потреб студентів вибірки 1 і вибірки 2 за більш узагальненими категоріями наведено у табл. 2.

Далі порівняємо результати дослідження потреб студентів вибірки 1 і вибірки 2 за попередньо виокремленими за допомогою факторного аналізу чотирма основними факторами у потребах студентів [4].

Нагадаємо, що до *першого фактору*, який ми умовно назвали «життя у соціумі», було віднесено такі групи потреб студентів: 1) близькі стосунки; 2) освіта; 3) ставлення до життя; 4) стосунки з оточенням; 5) матеріальне забезпечення; 6) досягнення; 7) розвиток [4].

До *другого фактору*, який отримав умовну назву «Особистісні потреби», ми віднесли наступні групи потреб: 1) особистісні риси; 2) розумові якості; 3) стосунки із собою; 4) зайнятість (-). Варто відзначити, що для цього фактору достатньо суттєві від'ємні значення мають показники «близькі стосунки» та «зайнятість»,

Порівняння потреб студентів вибірки 1 та вибірки 2 за узагальненими категоріями

№ з/п	Категорії потреб	Усі досліджувані		Вибірка 1		Вибірка 2	
		Кількість зазначених потреб	% від загальної кількості зазначених потреб	Кількість зазначених потреб	% від загальної кількості зазначених потреб	Кількість зазначених потреб	% від загальної кількості зазначених потреб
1.	близькі стосунки	365	19,21	224	20,80	141	17,15
2.	ставлення до життя	171	9,00	74	6,87	96	11,68
3.	матеріальна забезпеченість	129	6,79	81	7,52	48	5,84
4.	здоров'я	126	6,63	78	7,24	48	5,84
5.	взаємодія з оточенням	123	6,47	86	7,99	37	4,50
6.	дозвілля	121	6,37	69	6,41	52	6,33
7.	життєзабезпечення	105	5,53	52	4,83	53	6,45
8.	зайнятість	103	5,42	61	5,66	42	5,11
9.	освіта	85	4,47	54	5,01	31	3,77
10.	досягнення	74	3,89	56	5,20	18	2,19
11.	особистий простір	63	3,32	30	2,79	33	4,01
12.	розвиток	60	3,16	32	2,97	28	3,41
13.	мотивація	56	2,95	40	3,71	16	1,95
14.	особистісні риси	54	2,84	29	2,69	25	3,04
15.	суспільне життя	50	2,63	25	2,32	25	3,04
16.	емоції	44	2,32	24	2,23	20	2,43
17.	джерела інформації	23	1,21	8	0,74	15	1,82
18.	стосунки із собою	23	1,21	16	1,49	7	0,85
19.	довкілля	22	1,16	9	0,84	13	1,58
20.	тварини	17	0,89	6	0,56	11	1,34
21.	технічні пристрої	15	0,79	0	0,00	15	1,82
22.	час	11	0,58	7	0,65	4	0,49
23.	розумові якості	11	0,58	5	0,46	6	0,73
24.	інше	49	2,58	11	1,02	38	4,62

що додатково підкреслює спрямованість цього фактору на власну особистість, а не на оточення [4].

До *третього фактору* з умовною назвою «Життєзабезпечення» ми віднесли такі групи потреб досліджуваних: 1) життєзабезпечення; 2) соціальне життя; 3) особистий простір; 4) емоції; 5) час [4].

Четвертий фактор, умовно названий «Ресурсними потребами», включає такі групи потреб студентів: 1) джерела інформації; 2) здоров'я; 3) тварини (домашні улюбленці); 4) дозвілля; 5) довкілля; 6) мотивація [4].

Далі перейдемо до наступного етапу аналізу результатів дослідження. Оскільки класифікацію потреб студентів уже здійснено на попередньому етапі дослідження [4], повторювати усю процедуру аналізу нам не потрібно. Скористаємося

побудованою класифікацією для співставлення результатів вибірки 1 та вибірки 2.

Отже, порівнявши потреби студентів вибірки 1 та вибірки 2 за основними факторами із застосуванням критерію Фішера ми встановили таку динаміку потреб, що належать до Фактору 1 «Життя у соціумі»: 1) збільшення значення для студентів вибірки 2 порівняно з вибіркою 1 потреб, що належать до категорії «Ставлення до життя» (сюди увійшло все, що стосується відчуття себе у житті – це щастя, свобода, мир, спокій, стабільність, благополуччя, задоволеність життям, безпека, визначеність, оптимізм та ін.) – від 34% до 56% ($p \leq 0,01$); 2) зменшення значення для студентів вибірки 2 порівняно з вибіркою 1 потреб, що належать до категорії «Взаємодія з оточенням» (до них увійшли щирість, чесність, підтримка, повага, розуміння, довіра, доброта, спра-

Порівняння потреб студентів вибірки 1 та вибірки 2 за основними факторами

Потреби за факторами	Вибірка 1		Вибірка 2		Критерій Фішера
	Кількість осіб	%	Кількість осіб	%	
Фактор 1 «Життя у соціумі»	146	92	96	94	0,54
Близькі стосунки	118	75	79	77	0,51
Освіта	40	25	23	23	0,51
Ставлення до життя	53	34	57	56	3,57**
Взаємодія з оточенням	54	34	25	25	1,68*
Матеріальна забезпеченість	75	47	47	46	0,22
Досягнення	47	30	15	15	2,89**
Розвиток	27	17	23	23	1,08
Фактор 2 «Особистісні потреби»	81	51	52	51	0,04
Особистісні риси	21	13	16	16	0,54
Розумові якості	5	3	6	6	1,04
Стосунки з собою	14	9	6	6	0,9
Зайнятість (-)	56	35	39	38	0,46
Фактор 3 «Життєзабезпечення»	71	45	59	58	2,04*
Життєзабезпечення	29	18	31	30	2,22*
Суспільне життя	23	15	21	21	1,25
Особистий простір	28	18	31	30	2,35**
Емоції	20	13	15	15	0,47
Час	7	4	4	4	0,20
Фактор 4 «Ресурсні потреби»	105	66	72	71	0,70
Джерела інформації	7	4	14	14	2,64**
Здоров'я	76	48	45	44	0,63
Тварини	6	4	10	10	1,93*
Дозвілля	47	30	34	33	0,61
Довкілля	8	5	9	9	1,18
Мотивація	30	19	12	12	1,59

Примітка: * – $p \leq 0,05$; ** – $p \leq 0,01$.

ведливості, незалежність та ін.) – від 34% до 25% ($p \leq 0,05$); 3) зменшення значення для студентів вибірки 2 порівняно з вибіркою 1 потреб, що належать до категорії «Досягнення» (самореалізація, успіх, досягнення цілі, знайти себе і т.п.) – від 30% до 15% ($p \leq 0,01$), що можна пояснити тенденцією переходу з режиму розвитку до режиму виживання під тиском зовнішніх несприятливих умов.

Статистично значущих змін у динаміці потреб, що належать до Фактору 2 «Особистісні потреби», не виявлено.

Динаміка потреб, що належать до Фактору 3 «Життєзабезпечення» є такою: 1) збільшення значення потреби життєзабезпечення (їжа, вода, сон, повітря, тепло) – від 18% до 30% ($p \leq 0,05$); 2) збільшення значення для студентів усього фактору – від 45% до 58% ($p \leq 0,05$), що також пояснюється виникненням об'єктивної загрози втрати можливості безперешкодно отримувати необхідне базове життєзабезпечення.

Стосовно потреб, що належать до фактору 4 «Ресурсні потреби», встановлено таку динаміку:

1) збільшення значення для студентів вибірки 2 порівняно з вибіркою 1 потреб, що належать до категорії «Джерела інформації» (сюди увійшли книги, Інтернет, інформація тощо) – від 4% до 14% ($p \leq 0,01$); 2) збільшення значення потреб, що належать до категорії «Тварини» (домашні улюбленці, коти, собаки тощо) – від 4% до 10% ($p \leq 0,05$).

Висновки. Отже, виявлена динаміка у потребах студентів, що спостерігається з 2020/2021 по 2022/2023 навчальний рік, свідчить про суттєвий вплив зовнішніх об'єктивно несприятливих умов на уявлення студентів про власні потреби – як актуальні, так і майбутні, що можна пояснити тенденцією до переходу з режиму розвитку до режиму виживання під тиском зовнішніх несприятливих умов, виникненням об'єктивної загрози втрати можливості безперешкодно отримувати необхідне базове життєзабезпечення, зростанням необхідності отримання достовірної інформації.

Перспективним є продовження дослідження динаміки потреб студентів в умовах об'єктивної нестабільності.

Список літератури:

1. Словник української мови: в 11 томах. Том 4, 1973. С. 343.
2. Доценко В. В. Теоретичні підходи щодо вивчення кризових станів особистості. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна: № 937: Серія: Психологія. 2011. Вип. 45. С. 73–77.
3. Творча діяльність в ускладнених умовах / за заг. ред. В. О. Моляко. К, 2007. 308 с.
4. Шепельова М. В. Класифікація потреб студентів в умовах невизначеності. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія. Т. 33 (72), № 4, 2022. С. 65–69. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.4/12>
5. Моляко В. О. Адаптивно-конструктивна трансформація стратегічного мислення суб'єкта в умовах полімодальної інформаційної невизначеності. *Психологічні проблем творчості: матеріали XXII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 23 липня 2022 року). Київ, 2022. С. 1–17.
6. Шепельова М. В. Особистість у кризових умовах: можливості діагностики та рекреації. *Теоретичні та практичні аспекти соціально-психологічного супроводу особистості в умовах кризи : монографія* / О. В. Дробот, І. М. Біла, О. В. Костюченко та ін. ; за наук. ред. проф. О. В. Дробот. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2024. P. 33–71.

Shepelova M.V. THE DYNAMICS OF STUDENTS' NEEDS IN IN CRISIS CONDITIONS

The article presents the results of a study of the dynamics in the needs of students from the 2020/2021 (sample 1) to the 2022/2023 (sample 2) academic year. Having compared the needs of students in sample 1 and sample 2 according to the main factors using the Fisher criterion, we found the following dynamics of needs belonging to the "Life in Society" Factor: 1) an increase in the importance of needs belonging to the category "Attitude to life" (this includes everything related to the feeling of oneself in life – happiness, freedom, peace, tranquility, stability, well-being, satisfaction with life, security, certainty, optimism, etc.); 2) decrease in the importance of needs belonging to the category "Interaction with the environment" (these include sincerity, honesty, support, respect, understanding, trust, kindness, fairness, independence, etc.) – from 34% to 25% ($p \leq 0.05$); 3) decrease in the value of needs belonging to the category of "Achievements" (self-realization, success, achievement of goals, finding oneself, etc.) – from 30% to 15% ($p \leq 0.01$). The dynamics of the needs belonging to the "Life Support" Factor is as follows: 1) an increase in the importance of the need for life support (food, water, sleep, air, heat). With regard to the needs related to the "Resource Needs" factor, the following dynamics have been established: 1) an increase in the value of the needs belonging to the category of "Sources of Information" (this includes books, the Internet, information, etc.); 2) increasing the importance of needs belonging to the category "Animals" (pets, cats, dogs, etc.). The results of the study indicate a significant impact of external objectively unfavorable conditions on students' perception of their own needs – both current and future, which can be explained by the tendency of transition from the mode of development to the mode of survival under the pressure of external unfavorable conditions, the emergence of an objective threat of loss of the opportunity to freely receive the necessary basic life support, the growth of the need to obtain reliable information.

Key words: needs, dynamics of needs, crisis conditions, students.